La Barcelona de Cerdà

La càbala i la construcció de l'Eixample

F. Xavier Hernàndez Cardona
Mar Hernàndez Pongiluppi

CERDA_primeres.indd 3 13/10/15 13:49

© F. Xavier Hernàndez Cardona
Mar Hernàndez Pongiluppi

© 9 Grup Editorial
Angle Editorial
Muntaner, 200, àtic 8a
08036 Barcelona
T. 93 363 08 23
www.angleeditorial.com

Primera edició: novembre de 2015
ISBN: 978-84-16139-80-4
DL B 24965-2015
Reservats tots els drets.

Introducció

Un Eixample màgic

Ildefons Cerdà és un personatge singular, estrany, màgic. Un gran famós desconegut, emmagatzemat en l'ostracisme de la memòria del país. Se'n recorda vagament que va ser el dissenyador de l'Eixample de Barcelona, i poca cosa més. Un monument escultural a Centelles, el seu poble, i una plaça inhòspita enmig d'un gran vial, a Barcelona, honoren la seva memòria. No hi ha museus, ni monuments rellevants, ni plaques. Solament algunes commemoracions i exposicions escadusseres. Des de fa decennis el record de la persona resta amagat a les golfes de la nostra història. Tanmateix, Cerdà va ser un dels personatges determinants en el futur de Catalunya. Ell, a cops de geni, va definir una ciutat que, al seu torn, va arrossegar un país i va forjar molta gent en els valors de l'humanisme, el treball i les llibertats.

La vida d'Ildefons Cerdà va ser passió pura: passió per la seva gent, passió per la terra, passió per la llibertat i, en definitiva, passió per Catalunya. Una passió que encara podem flairar avui i que condiciona el nostre present. Gràcies al geni de Cerdà Barcelona és encara una ciutat viva i dinàmica que ha viscut i evolucionat per si mateixa, malgrat que ha estat espoliada, que li han manllevat el poder i que no ha tingut Estat —i sovint ha tingut l'Estat en contra. Barcelona ha tingut una trajectòria de supervivència difícil, sempre en evolució; res no ha estat fàcil. Barcelona encara brega i batega, i fort, i no tenim present que l'èxit de la ciutat també ha estat propiciat per la seva estructura urbana. La filosofia i la geometria han permès encaixar canvis i respondre amb èxit als reptes de successives dècades d'evolució tecnològica, econòmica i social. Cerdà, al capdavall contemporani de Darwin, va ser capaç de dissenyar un model urbanístic evolucionista, capaç d'adaptar-se als més diversos canvis i escenaris que pogués presentar el futur.

Barcelona també ha funcionat, i ha estat una ciutat d'èxit, perquè va ser dissenyada com una ciutat funcional. I tot això no va ser producte de la casualitat. Cerdà va caminar a l'esquena de gegants, i la seva genial aportació no va donar fruit per atzar, sinó que va ser el producte d'un ambiciós projecte humanista, fonamentat en

CERDA_primeres.indd 5 13/10/15 13:49

l'experiència de civilització del país, que tenia per objectiu la llibertat i prosperitat de Catalunya.

Després de la guerra del Francès la burgesia manufacturera i comercial catalana va evolucionar cap a estructures netament industrials i capitalistes, tot aprofitant les oportunitats que encara possibilitaven els mercats colonials espanyols. L'emergent burgesia industrial catalana esdevingué, de fet, l'única genuïnament industrial de l'Estat, i l'única «moderna». Tanmateix, aquesta burgesia era quantitativament dèbil, i estructuralment també. El procés industrial, centrat en el tèxtil, va tenir moltes dificultats per avançar a causa de la manca de primeres matèries i recursos energètics. El tèxtil català era poc competitiu en els mercats europeus, tot i que podia exportar a les colònies sempre que l'Estat mantingués una política proteccionista. Les mancances i febleses d'aquest model industrial afectaven la força dels seus impulsors, i aquesta feblesa de la burgesia catalana també es va palesar en la dimensió política: tot i que la catalana era l'única burgesia moderna de l'Estat, no va poder dirigir el procés de revolució liberal, que esdevingué imparable amb el declivi de la monarquia absoluta i la mort de Ferran VII. No hi va haver una ruptura política que obrís escletxes de progrés. El nou projecte d'Estat liberal espanyol es va descabdellar arrossegant la feixuga herència de la monarquia borbònica centralista afaiçonada en els patrons culturals castellans. A recer del poder polític de Madrid, una capital omnímoda, es va desenvolupar una potent burgesia financera i especuladora, tutelada per les banques del Regne Unit i França. En el cim del poder, la conjunció de bancs i ministeris va trobar el seu aliat natural en la burgesia terratinent i latifundista, que era, al capdavall, una transmutació dels antics poders feudals, i també va confluir amb els interessos de la burgesia comercial de les capitals de província i les ciutats portuàries.

Tanmateix, el desenvolupament d'un Estat modern exigia el progrés de la indústria, i aquesta demanava polítiques aranzelàries proteccionistes. Però eren pocs els sectors compromesos amb la potenciació de la indústria i amb el proteccionisme, i la pressió política de les potències capitalistes, el Regne Unit i França, posava traves continuades al desplegament industrial. Així, els principals partits de mitjans i de finals del segle XIX, moderats, progressistes, liberals i conservadors, no van propiciar polítiques favorables a la indústria. La burgesia catalana, dèbil i marginada del poder, es va haver de limitar a pressionar, de manera desigual, damunt els partits del sistema a fi d'aconseguir espais de subsistència. L'Estat espanyol del segle XIX no va tenir cap partit decididament industrial capaç de modernitzar el país, i la burgesia catalana tampoc el va saber crear. Solament a principis del segle XX, amb la fundació de la Lliga Regionalista per part de sectors de la burgesia catalana, es va crear un instrument favorable als interessos industrials, falcats, en aquest cas, en l'aprofitament del fet diferencial nacional de Catalunya.

Tota aquesta dinàmica es va donar, a més a més, en una època políticament convulsa, amb les sagnants guerres carlines i les revolucions radicals dels demòcrates i republicans. La paràlisi de la burgesia catalana va contrastar, d'altra banda, amb el dinamisme de les noves classes populars, i singularment del nou i emer-

CERDA_primeres.indd 6 13/10/15 13:49

gent proletariat urbà. En poques dècades, i al ritme de la implantació revolucionària de la força del vapor, Catalunya esdevingué una moderna societat industrial de burgesos i proletaris que, tanmateix, va mantenir ben viva la memòria de les formes de participació política pròpies de la tradició constitucional catalana. Així, tant els carlins, per la via de la reclamació de les Constitucions, com els republicans federals posaven en qüestió el model centralista de construcció de l'Estat liberal espanyol tot reivindicant poder polític per a Catalunya.

Més enllà de la recerca del guany immediat, la burgesia catalana no tenia projecte, ni partit, ni objectius, però hi va haver forces que sí que van bastir un projecte polític, econòmic i cultural de llibertats i progrés per a Catalunya. El treball que teniu entre mans planteja la hipòtesi que van ser sectors de la maçoneria catalana els qui van bastir un projecte transversal i holístic per a un nou país, una nova Catalunya, que es construiria a partir del vapor, de les llibertats i del progrés. El projecte va ser definit i impulsat per protagonistes rellevants, com el genial Pascual Madoz, totalment oblidat i fins i tot expulsat de la nostra història, que va ser el precursor polític del catalanisme i el defensor incombustible dels interessos de Catalunya, o per propagandistes i ideòlegs com Víctor Balaguer, el veritable constructor d'una història nacional que legitimava, a partir del passat, les reivindicacions del present i les opcions de futur. També hi van participar Joan Prim, el braç militar; Josep Xifré, un financer que va posar els seus recursos al servei de la causa del progrés, i molts altres. I entre tots ells, també Ildefons Cerdà, l'indomable enginyer company de Pascual Madoz que, *de facto*, va tenir una missió cabdal: la construcció d'una nova capital per a un nou país, una capital versàtil i moderna que es convertís en una palanca per dinamitzar les forces productives i defensar la dignitat de la gent per la via de la justícia social. Una palanca que en el futur es convertís en un actiu de la nova Catalunya, en el seu principal motor.

Aquesta gent, aquests maçons, van fer les seves revolucions del 1854, el 1868 i el 1873 tenint Catalunya en el punt de mira. En començar el bienni progressista, Pascual Madoz, actuant com a governador civil de Barcelona, va treure el dogal de Barcelona amb audàcia i decisió: va permetre l'enderrocament de les muralles que tenallaven la ciutat i, *de facto*, el progrés del país. En paral·lel, encomanà l'aixecament d'un mapa topogràfic del pla de Barcelona a Ildefons Cerdà, que al mateix temps que complia l'encàrrec va desenvolupar un pla d'eixample que es va posar en marxa a la dècada següent. El projecte liberal solament va durar un parell d'anys, però la feina de Madoz i Cerdà ja empenyia el país de manera inexorable, possibilitant la construcció de l'Eixample, la «nova» capital de Catalunya.

El 1868 els maçons van tornar a la càrrega, i aquesta vegada el pal de paller va ser Joan Prim, que va expulsar els Borbó i tractà de portar un nou rei, de la branca austriacista, tot temptejant la modernització d'Espanya i un encaix avantatjós per a Catalunya en la reorientació de l'Estat espanyol. Prim era un perill per al vell i corrupte sistema polític espanyol: va ser assassinat. Tot i així, el compromís de la maçoneria amb la regeneració va continuar en el context de la nova República. Ara els maçons catalans ja van optar, directa-

CERDA_primeres.indd 7 13/10/15 13:49

ment, per prioritzar la construcció de l'Estat propi. El març del 1873 Baldomer Lostau i Ildefons Cerdà van proclamar l'Estat català, i durant els mesos següents Catalunya esdevingué, *de facto*, un Estat independent amb la seva pròpia força armada: les unitats de la Diputació de Barcelona, que, dirigides per Baldomer Lostau van mantenir la lluita contra les tropes carlines.

Amb la Restauració borbònica la gran conspiració maçònica en favor de Catalunya va quedar en via morta i el record dels herois que l'havien protagonitzat quedà esborrat o matisat. Cerdà va morir en un context de fracàs, els propietaris urbans de Barcelona es van afanyar a deformar i desvirtuar el projecte de l'Eixample i la revolució política i social va passar a millor vida. Tanmateix, l'obra de Cerdà va ser tan potent que va transcendir en els decennis següents, i l'Eixample, tot i deformat, va continuar empenyent i donant alenades de personalitat i funcionalitat a una ciutat que va mantenir la inèrcia de progrés i una indomable modernitat.

Des de finals del segle XIX i fins als nostres dies Barcelona ha afrontat nombrosos reptes i se n'ha sortit de les més dures proves, mantenint-se viva i jovial. I tot això la ciutat ho ha fet sense disposar de poder polític, sense Estat i tenint, invariablement, l'Estat espanyol en contra. Des del final de la guerra de Successió i fins avui l'Estat espanyol, afaiçonat i personalitzat a partir de Madrid, el seu centre neuràlgic, ordenador i recaptador, va maldar per controlar Barcelona en benefici propi. Amb aquesta finalitat es van emprar diverses estratègies: impedir que la ciutat disposés de poder polític; limitar-ne l'excessiu poder econòmic, tot dosificant les inversions i la construcció d'infraestructures; potenciar la fractura entre la ciutat i el seu *hinterland*, i alhora drenar la riquesa propiciada per la ciutat per tal de mantenir l'Estat. Es tractava d'una situació terrible: una ciutat amb unes potencialitats extraordinàries però sense capacitat per decidir sobre allò que li era imprescindible per mantenir-se. Aquest dogal el va trencar, de manera decidida, Pascual Madoz, i al seu torn Ildefons Cerdà va dissenyar un pla que introduïa una nova variable: construir una ciutat funcional que, a partir de les seves pròpies estructures i concepció, fos capaç d'ajudar a generar riquesa. I Cerdà va fer una aportació extraordinària, ja que l'Eixample va ser, sens dubte, el tret de personalitat més rellevant de Barcelona i la sòlida base sobre la qual es va fonamentar una extensa i dinàmica zona metropolitana que al principi del segle XXI encara estava mancada, com en el XVIII, el XIX i el XX, de capacitat per decidir. En aquest sentit, la funcionalitat de l'Eixample va salvar Barcelona en la mesura que va contribuir a mantenir la ciutat en clau de competència.

Per dissenyar la seva gegantina proposta, Cerdà va fer servir l'experiència empírica. Ell era un enginyer amb una sobrada experiència de camp, i una persona molt coneixedora de la història. Però Cerdà era, sobretot, un humanista, vinculat a la seva gent i al seu país: Catalunya. Cerdà esdevingué francmaçó aviat, probablement en els seus temps d'estudiant a Madrid; quan va fer amistat amb Pascual Madoz ja ho era. En aquells moments, la maçoneria vivia una efervescència extraordinària. La reculada de l'antic règim havia posat les revolucions liberals a l'ordre del dia, i el missatge diàfan de les revolucions del 1848 anunciava a Euro-

CERDA_primeres.indd 8 13/10/15 13:49

pa una nova onada de llibertats. Els maçons, i Cerdà entre ells, estaven a l'avantguarda de la lluita per la llibertat i la democràcia. Altrament, la maçoneria es nodria de diferents tradicions, i la influència de les religions i filosofies orientals estava molt present en la quotidianitat i en els ritus maçònics. De fet Hiram, el suposat constructor del temple de Jerusalem, era considerat l'iniciador del moviment. No és d'estranyar, doncs, que Cerdà conegués aspectes del judaisme i de moviments de pensament com la càbala.

En aquest treball plantegem la hipòtesi que el traçat de l'Eixample respon a diverses lògiques, entre les quals la influència de la càbala, i que per plantejar la seva proposta urbana Cerdà va prendre com a referència l'arbre sefiròtic. Aquesta generatriu cabalística, però, va compartir protagonisme amb altres variables. Estem segurs que Cerdà, que coneixia perfectament el pla de Barcelona, va incorporar o integrar els principals camins romans, i potser fins i tot alineaments de les cadastracions, a la seva proposta. També hi va incorporar, sense dubte, les aportacions dels enginyers del XVIII —al capdavall, el Paral·lel i la Meridiana en són un exemple fefaent—, i va sumar al discurs, com no podia ser d'altra manera, criteris igualitaris i de justícia social. Els ecos d'Owen, Cabet o Proudhon ressonen encara a l'Eixample. Barcelona esdevenia, al capdavall, una ciutat igualitària, on totes les cases i carrers es plantejaven amb idèntiques condicions d'higiene i salubritat. La nova ciutat eradicava, definitivament, el flagell de les epidèmies, que encara provocaven estralls ben entrat el segle XIX. Aquesta ciutat igualitària destrossava la idea de barris de primera i de segona, i de resultes d'això els grans propietaris i els especuladors van manifestar per Cerdà un odi explícit que es va perpetuar durant decennis.

Tot plegat, Cerdà va aprofitar la força del passat per dissenyar el seu present i va coronar l'obra amb criteris de funcionalitat. A la seva època el ferrocarril encara era un invent novell, i amb prou feines s'havia començat a utilitzar el gas per a l'enllumenat públic. Cerdà sabia que les coses canviarien i que la tecnologia aportaria solucions múltiples i continuades, i va pensar en un model lògic que fos capaç d'adaptar-se als més diversos impactes. I ho va aconseguir: un segle i mig després de la seva construcció, l'Eixample de Barcelona encaixava, sense gaires problemes, transformacions urbanes diverses, sumes d'infraestructures i l'impacte de la circulació dels automòbils amb motor d'explosió, uns artefactes que Cerdà no hauria pogut ni imaginar.

Ens trobem, doncs, en una ciutat que deu molt al seu gran constructor: Ildefons Cerdà, un enginyer competent i una bona persona. Un incansable lluitador que ho va donar tot per la justícia social i per les llibertats de Catalunya.

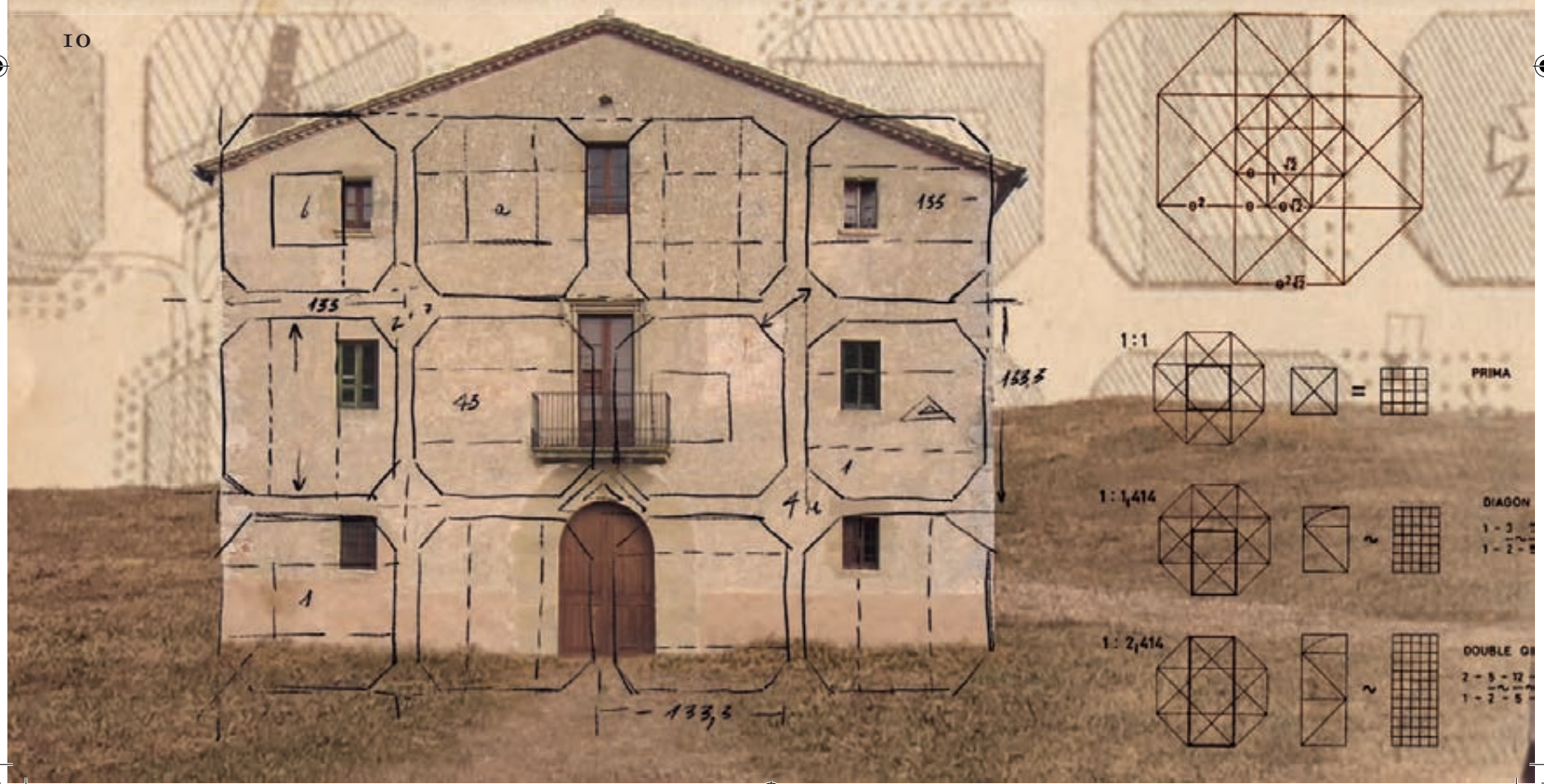
Honor i glòria a un dels més lleials fills de la terra.

F. Xavier Hernàndez Cardona

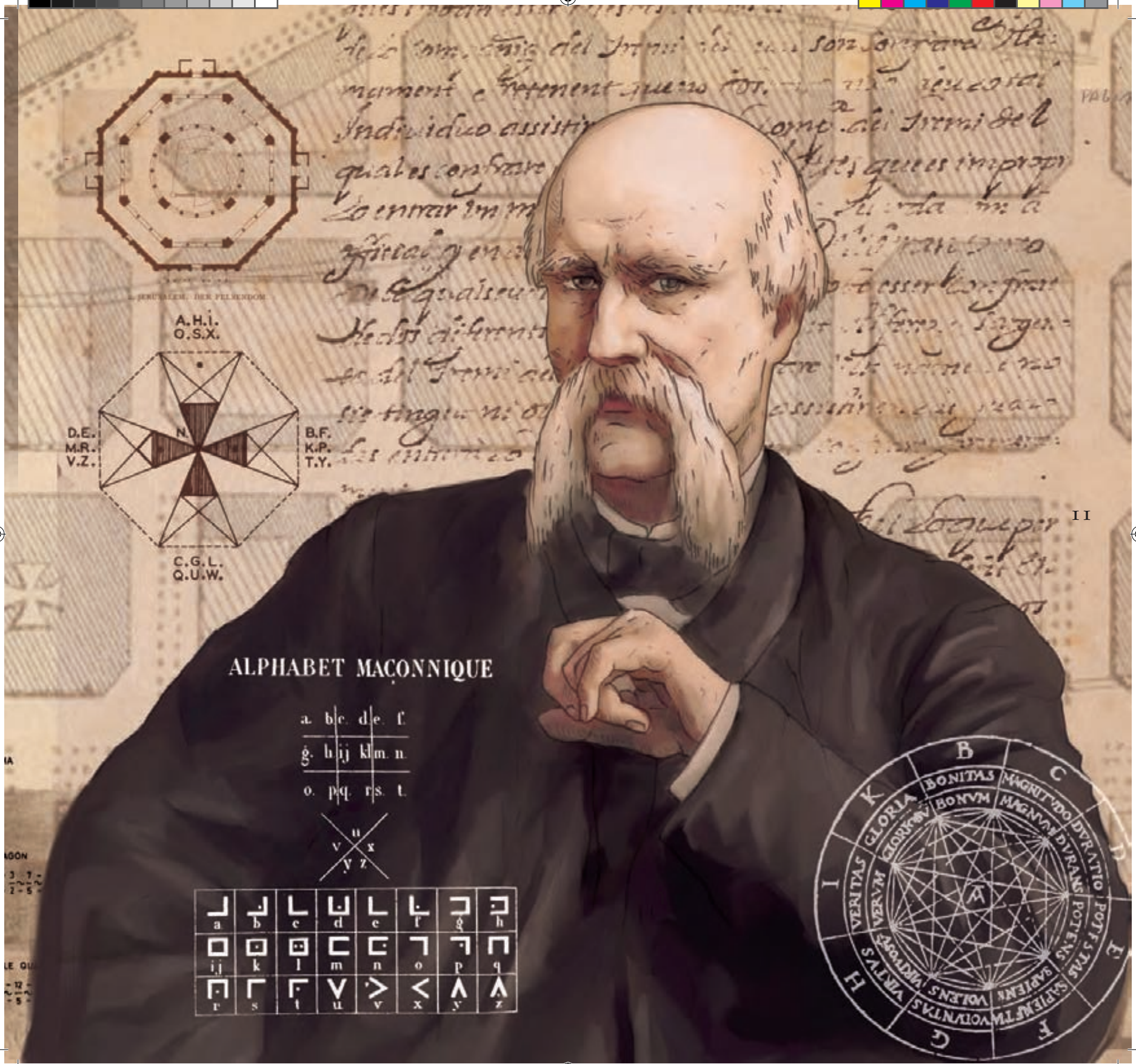
CERDA_primeres.indd 9 13/10/15 13:49

I
LES ARRELS D'UN LLUITADOR

Ildefons Cerdà va néixer el 23 de desembre de 1815 al mas Cerdà de la Garga, a Centelles. El primer Sardà conegut vinculat al mas, Bartomeu Sardà, està documentat en el fogatge de 1553; entre ell i Ildefons Cerdà hi va haver vuit generacions directament relacionades amb el mas. Els Sardà del mas Sardà del pla de la Garga van ser gent de la terra. La família va lluitar sempre en defensa de Catalunya: el 1642, durant la guerra de Separació, Josep Cerdà va ser nomenat per Josep de Biure i de Margarit agutzil extraordinari de la Capitania General de Catalunya. El 1714, en el darrer període de la guerra de Successió, Bartomeu Cerdà va donar suport a Antoni Desvalls, marquès del Poal, cap dels exèrcits catalans de l'exterior. Lleials al seu progressisme, durant les guerres carlines els Cerdà també van fer costat a les forces liberals. Ildefons no va ser menys que els seus predecessors: va defensar els drets dels treballadors, va fer de l'urbanisme un instrument per construir un món millor i, compromès amb la llibertat de la terra, va proclamar l'Estat català el 1873... Tota una vida de culte a la llibertat.

CERDA_segones.indd 10 13/10/15 13:42

CERDA_segones.indd 11 13/10/15 13:42

ENCARA AVUI?

Si Cerdà va dissenyar l'Eixample tenint en compte les línies i punts mestres de l'Arbre de la Vida, ho devia fer el 1855. Després l'Eixample es va posar en marxa i el projecte va patir desviacions. D'altra banda, els llocs i línies van prendre noms de vegades encertats, i en alguns casos no gaire, però, en cap cas la toponímia manté relació amb la suposada intenció cabalística de Cerdà. Cerdà mai va posar noms als carrers. Tanmateix, la força del disseny inicial podria haver perviscut, ja que alguns dels suposats punts i línies encara es poden reconèixer en el traçat urbà que ha perviscut. En alguns casos la disposició de l'arbre no solament no ha desaparegut, sinó que el pas del temps n'ha reforçat els components. En la Barcelona d'avui encara es pot reconèixer una geometria que es pot atribuir a la influència cabalística.

CERDA_segones.indd 77 13/10/15 13:45